

Date: 29th March-2026

**AUTIZM SPEKTRI BUZILISHI MAZMUN MOHIYATI VA PSIXOLOGIK
MANBALARDA O'RGANILISHI**

Xusanbayeva Dilrabo

Aniq va Ijtimoiy fanlar universiteti 2-kurs magistranti

Autizm spektri buzilishi — bu insonning ijtimoiy muloqot, xulq-atvor va tafakkur rivojlanishiga ta'sir qiluvchi murakkab neyropsixologik holatdir. "Spektr" atamasi bejiz ishlatilmagan: u autizmning turli daraja va shakllarda namoyon bo'lishini anglatadi. Ya'ni, ayrim bolalarda belgilar yengil ko'rinishda bo'lsa, boshqalarida ancha chuqur va murakkab shaklda kuzatiladi. Ushbu buzilish odatda bolalik davrining ilk yillarida namoyon bo'ladi va inson hayoti davomida saqlanib qoladi.¹

Autizmning asosiy mazmuni — ijtimoiy aloqalardagi qiyinchiliklar va takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan bog'liq. Bunday bolalar ko'pincha boshqalar bilan ko'zga-ko'z qarashdan qochadi, hissiy aloqalarni o'rnatishda qiynaladi va o'z fikr hamda his-tuyg'ularini ifodalashda muammolarga duch keladi. Nutq rivojlanishi ham o'ziga xos bo'lishi mumkin: ayrim bolalarda nutq kech rivojlanadi yoki umuman shakllanmasligi mumkin, boshqalarida esa nutq mavjud bo'lsa-da, u muloqot maqsadida to'liq ishlatilmaydi. Shuningdek, ular ma'lum bir harakatlarni takrorlashga moyil bo'ladi, masalan, qo'l silkish, bir xil o'yinchoq bilan uzoq vaqt shug'ullanish yoki kundalik tartib buzilganda keskin reaksiyalar ko'rsatish.

Psixologik manbalarda autizm spektri buzilishi ko'p qirrali yondashuvlar asosida o'rganiladi. Ilk tadqiqotlar XX asr o'rtalarida olib borilgan bo'lib, u paytda autizm noto'g'ri ravishda ota-onaning sovuqqon munosabati bilan bog'langan. Keyinchalik ilmfan rivoji natijasida bu qarashlar rad etildi va autizmning biologik hamda neyrologik asoslari borligi isbotlandi. Zamonaviy psixologiya va neyropsixologiya autizmni miya rivojlanishidagi o'ziga xosliklar bilan bog'laydi.

Psixologik tadqiqotlarda autizmni tushuntirish uchun bir nechta nazariyalar mavjud. Ulardan biri — "aqliy holat nazariyasi" (Theory of Mind) bo'lib, u autizmga ega insonlar boshqalarning fikr va his-tuyg'ularini tushunishda qiyinchilikka duch kelishini ta'kidlaydi. Yana bir muhim yondashuv — ijro funksiyalari nazariyasi bo'lib, u rejalashtirish, e'tibor va moslashuvchanlik bilan bog'liq muammolarni tushuntiradi. Shuningdek, markaziy uyg'unlik nazariyasi autizimli shaxslarning mayda detallarni yaxshi ko'rib, umumiy manzarani qabul qilishda qiynalishini izohlaydi. Bugungi kunda autizmni o'rganishda multidissiplinar yondashuv qo'llaniladi. Psixologlar, nevrologlar, logopedlar va pedagoglar hamkorlikda ishlaydi.² Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, erta aniqlash va to'g'ri pedagogik-psixologik yordam ko'rsatish autizimli bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi.

¹ Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М., 1990.

² Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М., 1990.

Date: 29th March-2026

Maxsus terapiyalar, jumladan xulq-atvor terapiyasi (ABA), nutq terapiyasi va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlari keng qo'llaniladi, autizm spektri buzilishi — bu oddiy kasallik emas, balki rivojlanishning o'ziga xos shaklidir. Uni chuqur o'rganish, ilmiy asosda tushunish va jamiyatda to'g'ri yondashuvni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Autizmli insonlarga nisbatan to'g'ri munosabat va qo'llab-quvvatlash ularning jamiyatda to'laqonli hayot kechirishiga yordam beradi.

Autizm — bu bosh miyaning rivojlanish jarayonidagi buzilishlar natijasida yuzaga keladigan holat bo'lib, u ijtimoiy muloqot va o'zaro munosabatdagi chuqur va keng qamrovli nuqsonlar, shuningdek cheklangan qiziqishlar va takrorlanuvchi harakatlar bilan tavsiflanadi. Ushbu belgilar odatda bola uch yoshga to'lmasdan oldin namoyon bo'ladi. Belgilari yengilroq bo'lgan o'xshash holatlar autizm spektri buzilishlari (ASB) deb ataladi.³

Uzoq vaqt davomida autizmga xos bo'lgan “triada simptomlar” — ya'ni ijtimoiy muloqotdagi buzilish, nutqdagi o'zgarish va stereotipik harakatlar — bitta umumiy sabab bilan bog'liq deb hisoblangan. Ammo hozirgi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, autizm murakkab holat bo'lib, uning asosiy jihatlari bir nechta turli sabablardan kelib chiqadi, ba'zan ular bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatadi.

Autizm rivojlanishida genetik omillar katta rol o'ynaydi, biroq autizmning genetik tabiati murakkab va to'liq aniqlanmagan. Bu holat ko'pincha bir nechta genlarning o'zaro ta'siri yoki kam uchraydigan, lekin kuchli ta'sirga ega mutatsiyalar bilan bog'liq bo'ladi.

Autizm spektri buzilishlari (ASD) erta bolalik davrida namoyon bo'ladigan pervaziv rivojlanish buzilishlaridan biri bo'lib, uning belgilari hayotning dastlabki yillari davomida aniqlanishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki ota-onalarning taxminan yarmi bolalarida noodatiy xatti-harakatlarni 18 oylik davrda sezadilar 24 oylikka kelib esa 80 foiz ota-onalar boladagi rivojlanishdagi og'ishlarni payqab yetadilar. Erta tashxis va davolashning kechikishi bolaning uzoq muddatli rivojlanish natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.⁴

ASD bo'lgan bolalarda tashxis qo'yish klinik kuzatuv va bola xulq-atvorini tahlil qilish asosida amalga oshiriladi. Tashxis uchun kamida oltita simptom aniqlanishi lozim bo'lib ulardan ikkitasi ijtimoiy o'zaro ta'sirning sifat jihatdan buzilishi bilan bog'liq bo'lishi kerak va bittasi cheklangan yoki takrorlanuvchi xatti-harakatlar bilan xarakterlanadi.

ASDning asosiy belgilariga ijtimoiy yoki hissiy o'zaro munosabatning yo'qligi nutqning stereotipik yoki takrorlanuvchi ishlatilishi nutqda noodatiy xususiyatlar hamda muayyan narsalar yoki tafsilotlarga kuchli va doimiy qiziqish kiradi.

Autizm spektri buzilishlarining klinik shakllari quyidagilardan iborat: regressiv sindrom Asperger sindromi atipik autizm va spetsifik bo'lmagan pervaziv rivojlanish buzilishlari (PDD-NOS) Regressiv sindrom bolada ikki yoshgacha normal rivojlanish

³ Морозов С.А. основы диагностики и коррекции расстройств аутистического спектра. - М., 2014.

⁴ Морозов С.А. основы диагностики и коррекции расстройств аутистического спектра. - М., 2014.

Date: 29th March-2026

kuzatilgandan so‘ng ilgari o‘zlashtirilgan ko‘nikmalar keskin yo‘qolishi bilan tavsiflanadi Bu holatda nutq ijtimoiy ko‘nikmalar sensor-motor koordinatsiya buzilishi va chuqur aqliy nogironlik rivojlanadi

Asperger sindromi ijtimoiy muloqotda jiddiy qiyinchiliklar va cheklangan stereotipik qiziqishlar bilan namoyon bo‘ladi Nutq va kognitiv qobiliyatlar odatda saqlanadi Asperger sindromi Hans Asperger tomonidan 1944 yilda tavsiflangan va 1981 yilda Lorna Uing tomonidan nomlangan.

Atipik autizm odatda 3 yoshdan keyin boshlanadi yoki diagnostik kriteriyalarning to‘liq bajarilmasligi bilan farqlanadi Bu shaklda chuqur aqliy nogironlik va qabul qiluvchi nutqning jiddiy buzilishi kuzatiladi.

Spetsifik bo‘lmagan pervaziv rivojlanish buzilishlari (PDD-NOS) ijtimoiy yoki kommunikativ rivojlanishdagi buzilishlarni o‘z ichiga oladi Ammo bu holat autizm spektrining boshqa shakllaridagi diagnostik kriteriyalarga to‘liq javob bermaydi DSM-5 standartlari asosida Asperger sindromi atipik autizm va PDD-NOS autizm spektri buzilishi ichiga kiritilgan.⁵

Etiologik jihatdan autizm spektri buzilishlari ko‘p omilli bo‘lib genetik neyrobiologik va atrof-muhit omillarining murakkab o‘zaro ta’siridan kelib chiqadi Aniq sabablar hozirgi kunda to‘liq aniqlanmagan bo‘lsa-da erta tashxis va kompleks reabilitatsiya choralari bolalarning rivojlanishini sezilarli darajada qo‘llab-quvvatlaydi

Autizm spektri buzilishlarida asosiy terapevtik yondashuvlar ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarni shakllantirish takrorlanuvchi harakatlar va noodatiy xatti-harakatlarni kamaytirishga qaratilgan Pedagogik psixologik korreksiya erta yoshda boshlanganda bolalarning ijtimoiy moslashuvi va rivojlanish imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga ASD bo‘lgan bolalarda ijtimoiy va kommunikativ rivojlanishning samarali shakllanishi ota-onalar va mutaxassislar hamkorligiga asoslangan individual yondashuv va integrativ qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi Bu yondashuv bolalarning shaxsiy rivojlanishini rag‘batlantiradi va ularning hayotiy prognozini yaxshilash imkonini beradi.

Doktor Ivar Lovaas va uning hamkasblari Los-Anjelesdagi Kaliforniya universitetida 1963 yildan buyon bolalar bilan ishlashda xulq-atvor metodikalarini qo‘llashadi. Ushbu terapiya metodining maqsadi ikki tomonlama edi biri bolada o‘rganishga qiziqish uyg‘otish bo‘lsa ikkinchisi Bolaga o‘rganish mumkinligini tushuntirish. Metodika shaxsiy mashg‘ulotlarni nazarda tutadi va bolaning jamiyatda faoliyatini ketma-ket xulq-atvor nuqtai nazaridan rivojlantirishga qaratilgan. Klassik “stimulus – javob – natija” modeli zarur ko‘nikmalarni kichik, ketma-ket bosqichlarga bo‘lishni nazarda tutadi. Har bir bosqich bola tomonidan to‘liq egallanganidan keyingina keyingisi joriy etiladi. Maqsadli xulqni shakllantirish uchun ijobiy va salbiy rag‘batlar qo‘llanadi. Metodikaning asosiy g‘oyasi shuki, har bir xulq natija keltiradi; agar bola natijani yoqtirsa, xulqni takrorlaydi, yoqtirmasa – qilmaydi. Shu yondashuvda barcha murakkab ko‘nikmalar, jumladan: nutq, ijodiy o‘yin, ko‘z bilan muloqot qilish qobiliyati,

⁵ Рудик О.С. Коррекционная работа с аутичным ребенком. М., 2014.

Date: 29th March-2026

kichik harakatlarga bo‘linadi. Bola autizmi — bu ruhiy buzilish bo‘lib, uning ilk belgilarini go‘daklik davridayoq (3 oylikdan 1 yoshgacha) yoki erta bolalikda (1 yoshdan 3 yoshgacha) kuzatish mumkin. Bola autizmi Kanner sindromi, infantil autizm yoki klassik autizm deb ham ataladi. Autizm bilan autizm spektri buzilishlari (ASB) o‘rtasida farq mavjud: ASB — bu psixik va psixologik rivojlanishdagi turli xil buzilishlar guruhi bo‘lib, ular hissiy reaksiyalar va ifodalanishdagi jiddiy yetishmovchilik, shuningdek, odamlar bilan muloqotdagi qiyinchiliklar bilan tavsiflanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. - М., 1990.
2. Морозов С.А. основы диагностики и коррекции расстройств аутистического спектра. - М., 2014.
3. Рудик О.С. Коррекционная работа с аутичным ребенком. М., 2014.

